

Соболь П. (м. Миколаїв)

РУЙНАЦІЯ ОСВІТИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ: 1937-1938 РОКИ

Чи не найбільш руйнівними для української освіти, важкими за своїми безпосередніми наслідками були репресії сталінського режиму проти освітянської інтелігенції. Це впливало з логіки і сенсу тоталітаризму як корпоративної ідеології, політики і соціальної практики.

По-перше, інтелігенція, як найосвіченіша верства населення, характеризувалася критичним ставленням до соціальної дійсності, перманентно продукувала розкутість думки, сіяла непокору режиму. “Як раз через це партійно-державні структури намагались придушити інтелігенцію, її критичні настрої, зруйнувати її професійні організації і об’єднання, сталінізувати науку і, знищивши опозиційну частину і деморалізувавши репресіями основну масу, залучити інтелігенцію на свій бік. Однак, оскільки інтелігенція здатна у певних межах до відносно швидкої соціальної регенерації, для утримання її від опозиційних виступів, прагнення пізнати істину і самостійно розібратися у політичних процесах, режим перманентно практикував завдання їй час від часу жорстоких превентивних ударів”.¹

По-друге, освітяни, як найбільш чисельна і масова частка інтелігенції, була розпорошена серед всіх інших верств населення – робітництва, і селянства – і безпосередньо контактувала з ними, з-за чого мала неабиякий вплив на формування їх національної самосвідомості, утвердження гуманістичних принципів моралі тощо. “Як мозок і совість української нації, вона стояла поперек дороги честолюбним планам вождя, була серйозною перешкодою в політиці залякування й одурманення мас, заважала масовій міфологізації свідомості етносу”.²

По-третє, українська освітянська інтелігенція через інтелектуальний вплив на підростаюче покоління визначала майбутнє нації, її самостійницькі прагнення. Тому сталінський тоталітарний режим намагався винищити найбільш енергійних, освічених, національно свідомих представників цієї інтелігенції, щоб назавжди поховати національно-державницьке майбутнє України.

Отже, об’єктом постійного підозрювання і нищівних репресій сталінського тоталітарного режиму була освітянська інтелігенція – вчителі, викладачі вузів і технікумів, керівники освітніх установ. В результаті – фізично винищувався кадровий потенціал навчальних закладів, що склався за період українізації 20-х років, а це стало визначальним чинником руйнації освіти взагалі.

Вістря політичного терору було спрямоване і проти інтелектуальної еліти Півдня України – професорсько-викладацького складу вищих закладів. Особливо це стосується Одеси, де за переписом населення 1926 р. було 19 вузів і 32 технікуми, в яких навчалося 25 тис. студентів. У роки “великого терору” в Одеському державному університеті було репресовано 26 чоловік професорсько-викладацького складу, в українському педінституті – 23 чоловіка, десятки в інших вузах Одеси.³ В університеті – це професори історії Добролюбський, Гордієвський, Погорілий, доценти Трачевський, Гриценко, Петринський, декан історичного факультету Сероглазов і інші. Майже всі вони мали “темне минуле”, що й визначило їх трагічну долю.

Ось типова справа професора Одеського педінституту Чернявського, колишнього члена партії “Бунд”. Спершу його (ще в 1933р.) виключають з лав більшовицької партії “за націоналістичні помилки, допущені їм в друкованій праці з історії єврейського народу”. Це явилось підставою для недопущення (висококваліфікованого фахівця-історика) Чернявського до роботи в єврейському секторі інституту. Після втручання обкому партії він продовжує працювати. Однак, на початку 1937/38 навчального року керівництво інституту знову не допускає професора до роботи. Підстава: буцімто у короткому курсі лекцій (26 годин), прочитаного їм студентам-заочникам в літню сесію, допускались “націоналістичні помилки”.⁴ Хоча це було не доведено, обком висловив Чернявському недовіру і порекомендував змінити курс історії СРСР, який він читав у єврейському секторі, на інший (наприклад, з найдавніших часів до XIX ст.). Встановлюється жорсткий контроль і “глибока” перевірка його лекцій.⁵ Незабаром Чернявський був заарештований органами НКВС і розстріляний як “ворог народу”.

На Миколаївщині тільки у справі “українського національного центру” було репресовано близько 50 працівників освіти. Це професор української літератури Миколаївського інституту народної освіти Миронець І.Д., викладач цього ж інституту, відомий краєзнавець Лагута М.Д., вчителі – Автутова Л.І., Кравченко П.О., Гудзь-Засульський Х.М., Тараненко Ф.Г., Запорожченко І.А. та ін. Їх засудили як учасників міфічної “антирадянської національної організації”.⁶

У школах м. Одеси репресовано 56 педагогів як ворогів народу, у Зельцькому районі – 18, Кривоозерському районі – 17, Хмельському – 10 і ін.⁷

В Одеському обласному відділі освіти із 50 відповідальних працівників половина репресована як вороги народу, які "навмисне розвального апарат відділу, розставляли "своїх" людей в районних відділах освіти для проведення шкідницької роботи"⁸

Звісно, що фізично винищувалася найбільш кваліфікована та національно свідомо частина української освітянської інтелігенції, яка сформувалася за часів українізації.

Так, у 1937/38 навчальному році на кафедрі соціально-економічних дисциплін Одеського медінституту не залишилося жодного викладача з вченим ступенем, такою ж була ситуація в Одеському українському педінституті, індустріальному, будівельному і деяких інших.⁹ А кафедра соціально-економічних дисциплін Одеського консервного інституту взагалі тривалий час у 1938 році не працювала. Партком пояснював це тим, що завдяки "ворожій діяльності Сахарного і потуранню завідуючого Гордона" члени кафедри перейшли працювати в інші навчальні заклади.¹⁰ Всього в вузах м. Одеси вакансії викладачів соціально-економічних дисциплін складали 14.5 ставок."¹¹

Зниження кваліфікаційного рівня професорсько-викладацького складу вузів негативно позначилося на успішності студентів, якості їх знань, навчальній дисципліні. Наведемо лише деякі дані. Так, за перший семестр 1937/1938 навчального року в Одеському держуніверситеті академічна заборгованість була у 322 студентів (від 1 до 4 нескладених заліків), найбільша на історичному факультеті – 87 студентів.¹²

У ці роки усталеною стає тенденція деукраїнізації навчальних закладів Півдня. В Одеському індустріальному інституті у національному складі студентства питома вага українців зменшилась до 18%. Із 66 чоловік професорсько-викладацького складу було лише 7 українців, а найбільш кваліфікованих з них, тобто професорів і доцентів, усього – 3.¹³ Звісно, мовою викладання в цьому вузі знову стає російська, про українізацію й не згадується.

При аналізі наслідків сталінського терору привертає увагу й така морально-психологічна проблема. Її сутність в тому, що масовий погром гуманітарної інтелігенції посіяв страх, невпевненість молоді щодо професійної орієнтації. Професія історика, філолога (особливо з української філології), філософа, економіста стала надто небезпечною для життя. Це швидко збагнула молодь. Про що свідчить набір студентів в Одеський держуніверситет на 1938/39 навчальний рік. За планом передбачалось набрати на історичний факультет 210 абітурієнтів, подали заяви – 179, на Трирічний літературний факультет відповідно 120 і 30,¹⁴ В той же час в школах Ширяєвського району, наприклад, не було жодного фахівця-історика.¹⁵

У цілому, дефіцит вчительських кадрів на початку 1937/38 навчального року складав 573 учителя, з яких 221 – молодших класів і 352 –

старших. В результаті "великої чистки" потреба в учительських кадрах (станом на 1.04.1938 р.) ще зросла на 87 вчителів молодших класів і 179 – старших.¹⁶

На Миколаївщині внаслідок сталінських репресій не вистачало 300 вчителів, переважно викладачів української та російської мов.¹⁷ Української – тому, що вони були фізично знищені сталінським режимом, а російських вчителів – через підвищення на них попиту в період зросійщення українського суспільства. 228 учителів мови та літератури бракувало в школах Одеської області.¹⁸

І як результат – у багатьох школах, за відсутністю педагогів, такі важливі предмети як українська та російська мови, математика у старших класах взагалі не викладалися.

Зниження якості знань учнів породило такі явища як другорічництво, безграмотність. У школах Одеської області другорічництво складало 19%, у міських школах – 7%. У Врадіївському районі із 7688 учнів 20% складали другорічники, у Біляївському – "чистих" другорічників було 9% і ін.¹⁹

На Миколаївщині (початок 1937/38 навчального року) відсоток другорічників у всіх неповно-середніх та середніх школах складав 4.9, у початкових – 3.8, а в деяких миколаївських школах відсоток невстигаючих учнів доходив до 40.²⁰

Як же пояснювала влада причини другорічництва і невстигаємості учнів? За звичай ірраціонально – як результат "шкідницької контрреволюційної роботи ворогів народу, які засіли в наркомосвіті, обласних і районних відділах освіти, в школах".

Логічним наслідком низької успішності становив їх відсів зі школи. Держпланом передбачалося 7% відсіву. Насправді за 1937/38 навчальний рік в школах Миколаєва він складав 35%, в Голо-Пристанському районі – 40%, в Херсонському – 30%. Були школи, де відсів перебільшував кількість учнів, що залишалися на навчання. У Казанківському та Тілігуло-Березанському районах, приміром, відсів учнів становив 60%. Спостерігалися факти прямого розвалу шкіл. Наприклад, в Кіровському районі припинили своє існування в середині навчального року Антонівська, Калинівська неповносередні школи. Дві школи ліквідовано в Привільнянському районі.²¹

Як наслідок винищення кращої частини педагогів, стало перманентне розповсюдження неписьменності. Ось як про це свідчать результати атестації вчителів від 15 березня 1937 р. по Одеській області. Атестації підлягали 8366 учителів по 58 районах. За її результатами визнано можливим надати звання вчителя початкової школи 961 чоловікові, вчителя середньої школи – 572 чоловікам; тимчасово допущені до викладання в школах з зобов'язанням набути відповідну освіту до 1 вересня 1938 року – 6131 чоловік. 747 вчителів взагалі було визнано профнепридатними для роботи в школі.

Отже, цілком очевидно, що левову частку – 6131 чоловік-педагогів області складали ті, хто терміново замінив репресованих у школах вчителів і, як правило, не мали відповідної педагогічної освіти (нерідко, навіть, загальної середньої). Тому й не дивно, що вчителька однієї з шкіл м. Одеси Копніна-Попова (закінчила лише семирічку) у власно написаній нею автобіографії на одному аркуші паперу зробила 20 помилок.²³

Ще більш прикрішим було те, що зустрічались явно безграмотні педагоги з вищою освітою. Так, в Одеський обком партії в 1938 р. поступила заява одного з педагогів Благоївського району, який мав вищу освіту і досвід педроботи, для затвердження його на посаду директора школи. На заяві була приписка заврайво про відповідне клопотання. І ось в заяві цього претендента на директорське крісло було зроблено 15 граматичних і орфографічних помилок.²⁴

В народі кажуть: “який піп, такий й прихід (парафія)” – Цілком слушна ця народна мудрість й щодо вчителя. Справді, який рівень його освіти і культури, педагогічного таланту, досвіду, такі ж зерна знань, духовності, любові до рідного слова і батьківщини він закладе своїм підопічним. На що спромігся напівосвічений, заляканий постійними репресіями, учитель сталінської епохи можна судити з таких фактів. 37 учнів Воскресенської школи Миколаївського району в диктанті з української мови допустили 911 помилок, пересічно по 24 помилки на учня, а учень Барибін М. допустив аж 100 помилок. Учні 4-го “Б” класу цієї школи в диктанті з української мови зробили 1635 помилок, або по 48 помилок на учня. Серед своєрідних “рекордсменів” були учениця Дуброва – зробила 111 помилок, – а також учень Остап Роман, що мав на своєму рахунку 112 помилок.²⁵ Від таких “досягнень” стає моторошно. Усна і письмова мова учнів рясніла неправильними зворотами і зайвими словами, русизмами.

Вибіркова перевірка у районі стану успішності з української і російської мов засвідчила; з української – успішність у I півріччі 1938/39 навчального року ледь сягнула 87%, з російської – 83%.²⁶

Як зазначала преса тих років, безграмотність стала сумною традицією багатьох педагогічних технікумів. Наприклад, в Первомайському педтехнікумі з 28 студентів III курсу контрольну роботу з української мови 9 виконали на “незадовільно”. Студенти випускного курсу не знали елементарних правил орфографії – власні імена писали з малої літери.²⁷

Про катастрофічне становище засвідчує також стан справ і в Одеському педтехнікумі. Тут число невстигаючих з української мови сягнуло аж 71.3%, а в цілому по технікуму невстигаючі студенти складали 39.9%.²⁸

Однак, навіть напівграмотні випускники технікумів 1937 року не задовольняли й половини потреб початкових і 1-4 класів неповносередніх і середніх шкіл.²⁹

Щоб вийти із скрутного становища, а також уберегти себе від репресій, деякі педагоги вдавалися до різного роду “хитромудрощів”: виправлення помилок у письмових роботах “двієчників” зниженню вимог до оцінки знань учнів, завищення оцінок, приховування безграмотності своїх підопічних, оказамілюванню. Так, викладач української мови Новомиргородського педтехнікуму Гайворонюк у 22 контрольних диктантах III курсу залишив невиправленими 65 помилок.³⁰

Україномовна безграмотність – злочинний руйнівний наслідок сталінського тоталітарного режиму. Це було прагненням через такий спосіб відібрати в українського народу його рідну мову. Вона на довгі роки увійшла в наше життя скаліченою, спотвореною російськомовною сумішню.

Не менш вразливою для української нації була спроба радянського тоталітарного режиму відняти у неї історичну пам'ять шляхом сталінізації навчального процесу. Запроваджується низка предметів комуністичного циклу: ленінізм, історія комінтерну, короткий курс історії ВКП(б), марксистсько-ленінська філософія і політекономія. В них або зовсім не згадується про героїко-трагічне минуле українського народу, або подається кризь призму великодержавного імперського сприйняття.

Перерозподіл навчальних годин історичних курсів здійснювався на користь комуністичної історії. Так, в 1933 році навчальні години на вивчення історії (всього 340 годин на три роки) розподілялися наступним чином: на історію народів СРСР – 135 годин; на історію України – 35; історію більшовизму – 120.³¹

Стали прикметними процеси уніфікації і стандартизації навчальних програм, літератури за зразком освітніх закладів Радянської Росії, вилучення “шкідливо-націоналістичних” підручників та посібників тощо. Так, у 1928 році був виданий підручник “Основи українознавства” під редакцією А. Річицького, але використовувався він лише протягом 1929 р. В наступному - його не включають до рекомендованих НКО видань, а в 1931 році він зовсім відноситься культпропом ЦК КП(б)У до “політично шкідливих”.³²

Шляхом подібних заходів, в народі, приреченому на етноцид, розповсюджувалась ідея подвійної самосвідомості (одночасно “українець” і “радянська людина”) з поступовим наданням пріоритетності тій свідомості, яка ототожнює людину з іншою спільністю.³³

Таким чином, репресії 1937-1938 рр. мали надзвичайно руйнівні наслідки для радянської освіти півдня України: винищили кращих представників освітян, в першу чергу провідників українізації 20-х років; цим спричинили перманентний дефіцит педагогічних кадрів, дезорганізуючу кадрову лихоманку, порушення навчального процесу, зниження рівня знань і розповсюдження україномовної безграмотності. Сталінський тоталітарний режим відбирав в українського народу не тільки національну еліту, а й рідну мову, а значить - його майбутнє.

Примітки:

- 1 Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. Україна : альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К., 1996. – С. 397-398.
- 2 Там само. – С. 397.
- 3 Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), Ф. 11, оп. 1, спр. 1389, – арк. 41.
- 4 Там само. – Спр. 1236. – Арк. 34.
- 5 Там само. – Арк. 35.
- 6 Журецький Я.І., Шнтюк М.М. Освітняни Миколаївщини – жертви репресій сталінізму. – Миколаїв, 1994. – С. 11-14.
- 7 ДАОО, Ф. 11, оп.1, спр. 1389. – Арк. 28.
- 8 Там само. – Арк. 27.
- 9 Там само. – Спр. 1563, – Арк. 53 звор.; спр. 1395, арк. 78, 144.
- 10 Там само. – Спр. 1396, арк. 2
- 11 Там само. – Спр. 1395, арк. 152.
- 12 Там само. – Арк. 39.
- 13 Там само. – Арк. 62.
- 14 Там само. – Арк. 154.
- 15 Там само. – Спр. 1388, арк. 30.
- 16 Там само. – Спр. 1389, арк. 7.
- 17 Більшовицький шлях. – 1938. – 22 серпня.
- 18 Чорноморська комуна. – 1937. – 4 серпня.
- 19 ДАОО, Ф. 11, оп. I, спр. 1388, – Арк. 11,14,35
- 20 Більшовицький шлях. – 1938. – 8 квітня.
- 21 Більшовицьке плем'я. – 1938. – 26 серпня.
- 22 Чорноморська комуна. – 1937. – 8 квітня.
- 23 ДАОО, ф. 11, оп. 1, спр. 1236, Арк. 187.
- 24 Там само. – Спр. 1388, Арк. 107.
- 25 Більшовицький шлях. – 1939. – 17 лютого.
- 26 Там само.
- 27 Чорноморська комуна. – 1937. – 3 квітня.
- 28 ДАОО, ф. 11, оп. 1, спр. 1389, Арк. 62.
- 29 Чорноморська комуна. – 1937. – 3 квітня.
- 30 Там само.
- 31 Бюлетень Наркомосвіти. – 1933. – №1. – С.5.
- 32 Центральний державний архів громадських об'єднань України. – ф. 1, оп.20, спр.4190, – Арк. 47.
- 33 Див.: Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 694.

